

Nowe stanowisko *Orchis militaris* (Orchidaceae) na Garbie Tarnogórskim (Wyżyna Śląska)

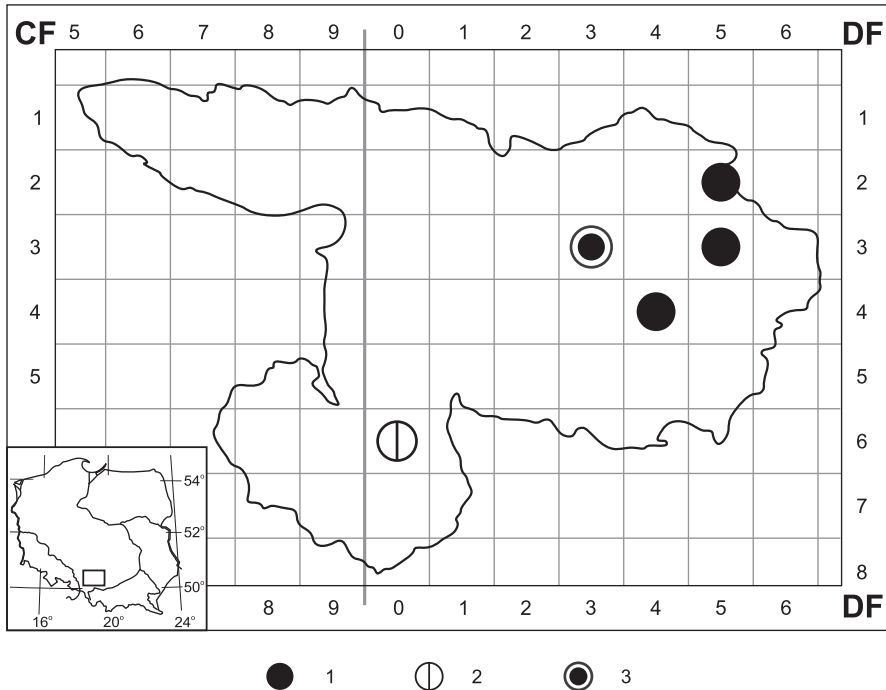
Orchis militaris L. (storczyk kukawka) jest jednym z rzadszych polskich storczyków. Należy do podelementu euroszyberyjskiego południowego (ZAJĄC & ZAJĄC 1997). Występuje głównie w strefie umiarkowanej oraz na obszarach górskich strefy subśródlądowej. W Europie jego zwarty zasięg sięga na północy po obszar południowej Danii i Holandii, a na południu po północne krańce Hiszpanii, środkowe Włochy, północną część Grecji i północne wybrzeże Morza Czarnego (MEUSEL i in. 1965).

W Polsce najwięcej jego stanowisk znanych jest z północno-zachodniej oraz południowej części kraju. Ich największe skupienia znajdują się w zachodniej części Pojezierza Pomorskiego, na Pojezierzu Wielkopolskim, w dolinie Wisły (między Grudziądzem a Toruniem oraz między Puławami a Sandomierzem), w Niece Nidziańskiej oraz na Wyżynie Lubelskiej i Rostoczu. Pojedyncze notowania pochodzą m.in. z Karpat, Gór Kaczawskich i Pogórza Kaczawskiego oraz Wyżyny Śląsko-Krakowskiej (BERNACKI 2001; BERNACKI & BARTOSZEK 2008).

Orchis militaris preferuje siedliska suche, nasłonecznione, najczęściej o ekspozycji południowej i glebach zasobnych w węglan wapnia (BERNACKI & BARTOSZEK 2008). Rośnie zwykle w murawach kserotermicznych ze związku *Cirsio-Brachypodium* oraz na wilgotnych łąkach ze związku *Molinion*, rzadziej na łąkach świeżych oraz w zaroślach, a czasami także w widnych lasach sosnowych (SZLACHETKO 2001; PIEKOŚ-MIRKOWA & MIREK 2003; BERNACKI & BARTOSZEK 2008). Na terenie Polski znanych jest około 200 stanowisk storczyka kukawki. Obserwuje się jednak ich ubyttek, bowiem w ostatnim ćwierćwieczu potwierdzano jego występowanie jedynie na 50 z nich (BERNACKI & BARTOSZEK 2008). Został wpisany na polską „czerwoną listę” z kategorią V – narażony na wyginięcie (ZARZYCKI & SZELĄG 2006). Na terenie Górnego Śląska, w związku z brakiem informacji o potwierdzeniu jego występowania, gatunek ten uznany został za wymarły (Ex) (PARUSEL i in. 1996), a w województwie śląskim – za krytycznie zagrożony (CE) (BERNACKI i in. 2000). Znalazł się też na czerwonych listach sporządzonych dla terenów sąsiadujących z Wyżyną Śląską od zachodu i wschodu – jako krytycznie zagrożony (CR) w województwie opolskim (NOWAK i in. 2008) oraz narażony (V) w dawnym województwie krakowskim (ZAJĄC & ZAJĄC 1998).

Na Wyżynie Śląskiej *Orchis militaris* był dotychczas podawany z hałdy huty szkła w Jaworznie Szczakowej (DF44) (CELIŃSKI i in. 1982; TOKARSKA-GUZIŁ 1997; 1999) oraz z okolic Łaz (DF25) (BERNACKI 2001). Jego stanowisko odnaleziono również na łące w Sławkowie (DF35) (TYC 2009). Natomiast URBISZ (1996) podał informację o występowaniu storczyka kukawki w dzielnicy Piaski na terenie miasta Rybnik (DF60), zaznaczając jednak, że jest to stanowisko pochodzące najprawdopodobniej z nasadzenia.

W maju 2009 r. odnaleziono kolejne stanowisko storczyka kukawki na Wyżynie Śląskiej, na terenie Płaskowyżu Twardowickiego, we wsi Rogoźnik (ok. 10 km na północny-zachód od Będzina – DF33) (Ryc. 1). Płaskowyż Twardowicki jest jednym z subregionów Garbu Tarnogórskiego (KONDRACKI 2000), zbudowany z wapieni, margli i dolomitów triasowych, zwłaszcza środkowotriasowych, a w części zachodniej – dolnotriasowych (KAZIUK & LEWANDOWSKI 1978). Miejscami występują w nich rudy żelaza, które wydobywano tu

Ryc. 1. Rozmieszczenie *Orchis militaris* L. na Wyżynie Śląskiej. 1 – dotychczas znane stanowiska, 2 – stanowisko o niepewnym statusie, 3 – nowe stanowiska

Fig. 1. Distribution of *Orchis militaris* L. in the Silesian Upland. 1 – hitherto known localities, 2 – locality of unknown status, 3 – new locality

metodą odkrywkową. O eksploatacji kruszcu świadczą liczne, istniejące do dzisiaj wyrobiska. Trzy niewielkie odkrywkowe kopalnie rud żelaza znajdowały się w XIX w. m.in. na wzgórzach okalających od południa i wschodu wieś Rogoźnik (KANTOR-MIRSKI 1932).

To właśnie tutaj, na wzgórzach triasowych położonych na południe od zabudowań Rogoźnika, a na północ od starego nieczynnego kamieniołomu usytuowanego na granicy Wojkowic i Strzyżowic, odnaleziono pierwsze na Płaskowyżu Twardowickim, a trzecie na Garbie Tarnogórskim stanowisko *Orchis militaris*. W zwartej murawie porastającej stromą skarpe płytkiego wyrobiska będącego najprawdopodobniej pozostałością po jednej ze wspomnianych kopalń, rosło pięć osobników storczyka kukawki (w tym cztery kwitnące i jeden płonny). Nachylenie zbocza jest tu znaczne (ok. 70°), jego wysokość wynosi ok. 3 m, a ekspozycja jest północna z odchyleniem zachodnim. Gleba ma charakter płytkiej, szkieletowej rędziny wykształconej na podłożu drobnookruchowych wapieni triasowych. Murawa kserotermiczna porastająca skarpe reprezentuje zespół *Adonido-Brachypodietum*, którego fitocenozy dominują tu nie tylko na terenie wyrobisk po dawnej eksploatacji rud żelaza, ale również na wypasanych do niedawna zboczach okolicznych wzgórz. Płat murawy, w której odnaleziono *O. militaris* był wypalony na wiosnę, jeszcze przed kwitnieniem tego storczyka. Owocowanie obserwowanych osobników kształtowało się na poziomie od 15 do 44% (średnio 28% zawiązanych owoców).

Skład florystyczny oraz stosunki ilościowe w płacie murawy z udziałem *Orchis militaris* przedstawia przytoczone poniżej zdjęcie fitosocjologiczne:

Zdj. 1. Rogoźnik; 07.07.2009; 10 m²; NNW, 70°; c – 100%, d – 20%; liczba gatunków w zdjęciu – 33. ***Orchis militaris* +2**, Ch. *Cirsio-Brachypodion*: *Brachypodium pinnatum* 5.5, *Astragalus cicer* 2.3, *Trifolium montanum* 1.1, *Plantago media* +, *Polygala comosa* +, *Seseli annuum* +, Ch. *Festuco-Brometea*: *Carlina acaulis* 1.2, *Galium album* 1.2, *Achillea collina* +, *Anthyllis vulneraria* +2, *Asperula cynanchica* +, *Centaurea scabiosa* +, *Helianthemum nummularium* subsp. *obscurum* +2, *Sanguisorba minor* +2, *Scabiosa ochroleuca* +, Inne: *Campanula rapunculoides* 2.1, *Lotus corniculatus* 2.2, *Knautia arvensis* 1.2, *Hieracium* sp. 1.1, *Vicia cracca* 1.1, *Arenaria serpyllifolia* +, *Briza media* +, *Calamagrostis epigejos* +, *Cornus sanguinea* +, *Daucus carota* +, *Epipactis atrorubens* +, *Hieracium sabaudum* +, *Pimpinella saxifraga* +2, *Silene vulgaris* +, *Thymus pulegioides* +, *Betula pendula* r, *Plagiomnium cuspidatum* d 2.2.

Stanowisko *Orchis militaris* z okolic Rogoźnika jest silnie zagrożone ze względu na małą liczebność tej populacji oraz przewidywane zmiany w składzie florystycznym murawy związane z brakiem jej użytkowania. Już teraz udział *Brachypodium pinnatum* jest znaczny, w związku z czym można spodziewać się, że na powierzchni gleby będzie tu gromadził się wołok z obumarłych liści tej trawy. Może on utrudniać rozwój pędów nadziemnych storczyka kukawki.

Summary. New locality of *Orchis militaris* (Orchidaceae) in the Tarnowskie Góry Ridge (Silesian Upland). *Orchis militaris* L. is a rare plant in the Silesian Upland (Fig. 1). The new locality of this orchid was found in May 2009 in Rogoźnik village (the Twardowice Plateau, the Silesian Upland, ATPOL grid square DF33). *O. militaris* grows here in the xerothermic grassland (*Adonido-Brachypodietum*) on the NW steep slope of the excavation, which is probably a 19th century vestige of the iron ore exploitation.

LITERATURA

- BERNACKI L. 2001. *Orchis militaris* L. – W: A. ZAJĄC & M. ZAJĄC (red.), Atlas rozmieszczenia roślin naczyniowych w Polsce. s. 383. Nakładem Pracowni Chorologii Komputerowej Instytutu Botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- BERNACKI L. & BARTOSZEK. W. 2008. *Orchis militaris* L. – W: Z. MIREK & H. PIĘKOŚ-MIRKOWA (red.), Czerwona księga Karpat polskich. Rośliny naczyniowe, s. 477–479. Instytut Botaniki im. W. Szafera, Instytut Ochrony Przyrody, Polska Akademia Nauk, Kraków.
- BERNACKI L., NOWAK T., URBISZ A., URBISZ AL. & TOKARSKA-GUZIK B. 2000. Rośliny chronione, zagrożone i rzadkie we florze województwa śląskiego. – Acta Biol. Siles. **35**(52): 79–107.
- CELIŃSKI F., CABAŁA S., WIKA S. & BABCZYŃSKA-SENDEK B. 1982. Nowe stanowiska rzadkich roślin naczyniowych na Górnym Śląsku i terenach przyległych. Cz. V. – Zesz. Przym. OTPN **21**: 3–11.
- KANTOR-MIRSKI M. 1932. Z przeszłości Zagłębia Dąbrowskiego i okolicy: szkice monograficzne **2**. s. 286. Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Zagłębia Dąbrowskiego, Sosnowiec.
- KAZIUK H. & LEWANDOWSKI J. 1978. Mapa Geologiczna Polski 1:200 000. A – Mapa utworów powierzchniowych. Arkusz Kraków. Wydawnictwa Geologiczne, Warszawa.
- KONDRACKI J. 2000. Geografia regionalna Polski. s. 441. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- MEUSEL H., JÄGER E. & WEINERT E. (red.) 1965. Vergleichende Chorologie der Zentraleuropäischen Flora. VEB G. Fischer Verlag, Jena.
- NOWAK A., NOWAK S. & SPAŁEK K. 2008. Red list of vascular plants of Opole Province. – Opole Scientific Society Nature Journal **36**: 5–19.

- PARUSEL J. B., WIKA S. & BULA R. (red.) 1996. Czerwona lista roślin naczyniowych Górnego Śląska. – W: J. B. PARUSEL (red.), Raporty Opinie **1**, s. 8–42. Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska, Katowice.
- PIĘKOŚ-MIRKOWA H. & MIREK Z. 2003. Atlas roślin chronionych. s. 584. Multico, Warszawa.
- SZLACHETKO D. 2001. Storczyki. Flora Polski. s. 168. Multico, Warszawa.
- TOKARSKA-GUZIŁ B. 1997. Rozmieszczenie i zasoby roślin chronionych na terenie miasta Jaworzno. – Acta Biol. Siles. **30**(47): 106–124.
- TOKARSKA-GUZIŁ B. 1999. Atlas rozmieszczenia roślin naczyniowych w Jaworznie (Wyżyna Śląska). – Pr. Bot. **34**: 10–292.
- TYC A. 2009. *Orchis militaris*. – W: Storczyki Krainy Białej Przemyszy. Kalendarz 2009. Stowarzyszenie Białej Przemyszy.
- URBISZ A. 1996. Flora naczyniowa Płaskowyżu Rybnickiego na tle antropogenicznych przemian tego obszaru. – Scripta Rudensia **6**: 1–173.
- ZAJĄC A. & ZAJĄC M. (red.) 1997. Atlas rozmieszczenia roślin naczyniowych chronionych w Polsce. s. iv + 99. Nakładem Pracowni Chorologii Komputerowej Instytutu Botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- ZAJĄC M. & ZAJĄC A. 1998. Czerwona lista roślin naczyniowych byłego województwa krakowskiego. – Ochr. Przyr. **55**: 25–35.
- ZARZYCKI K., SZELĄG Z. 2006. Red list of the vascular plants in Poland. – W: Z. MIREK, K. ZARZYCKI, W. WOJEWODA & Z. SZELĄG (red.), Red list of plants and fungi in Poland, s. 9–20. W. Szafer Institute of Botany, Polish Academy of Sciences, Kraków.

AGNIESZKA BŁOŃSKA, BEATA BABCZYŃSKA-SENDEK, ANNA KOŁTUNIAK, *Katedra Geobotaniki i Ochrony Przyrody, Uniwersytet Śląski, ul. Jagiellońska 28, PL-40-032 Katowice; e-mail: agnieszka.blonska@us.edu.pl; beata.babczynska-sendeck@us.edu.pl; aniakm1@wp.pl*

Przyjęto do druku: 01.03.2011 r.